

Den listige eller överlistade revolutionären. Marginalanteckningar

ANDERS BJÖRNSSON

I sin installationsföreläsning som professor i ekonomisk historia i Uppsala berörde Bo Gustafsson (1931–2000) ett klassiskt ämne: historiens list.¹ Året var 1978. Tredje världen hade inlett en aggressiv kapitalistisk utveckling, en industriell revolution som kunde kasta den första över ända.² Socialism stod inte för dörren – en revision av en uppfattning han nyss hade kolporterat.³ Kände han sig själv överlistad? Den svenske revolutionsteoretikern föreställde sig i flera inlägg från den här tiden att behovsstyrning i mogna kapitalistiska länder skulle spridas från offentlig, anslagsfinansierad sektor till privat, profitdriven. Något maktövertagande var därför inte nödvändigt. Men just då hade en process inletts i motsatt riktning – list även där? Det offentliga kom att konkurrensut-sättas, behoven prissättas. Ekonomihistorikern Ylva Hasselberg har talat

1. Aspelin 1974, s. 213–231.

2. Jan Myrdal tecknade ett par år senare konturerna av den indiska tigern i avvaktan inför ett språng (1980). De båda någorlunda jämgamla herrarna var knappast kontanta. Kanhända förelåg en konkurrens om gunst. JM var ju allmänt vrång mot akademiker; han ansåg sig förvisso lärd men inte ”vetenskaplig”. (Egna iakttagelser på nära håll.)

3. Gustafsson 1978. Se den inflytelserika skriften *Från kolonialism till socialism* (Gustafsson 1964).

ANMÄRKNING: Bo Gustafssons politiska utveckling tecknas av David Brolin i *Omrövnin-gar* (2015). Victoria Höög har skrivit om BoG:s tidiga insatser som akademiker och vänsterintellektuell i *Tekla* (1979). Författaren till denna artikel tecknade ett porträtt av honom i sin bok *Midvinterblot* (Björnsson 2005).

om en marknadisering, som inkräktat på flera politikområden, liksom även på det akademiska livet.⁴

Femton år senare föreläste Bo Gustafsson, också då i den akademiska huvudstaden, om relationen mellan marknad och statsmakt. Marknadsmekanismen förutsätter, menade han, ”fria och självständiga beslutsfattare”: detta förhindrar en ”fullständig sammansmältning mellan politisk och ekonomisk makt” och leder till ”jämvikt mellan parterna”, det vill säga till ”enhälliga beslut”. Om du och jag är överens om priset blir köpet av, annars ej. Professorsord. Konklusionen kommer ändå överrumplande:

Om marknadsagenterna kan göras jämlika med avseende på inkomster och förmögenheter, skulle marknadsmekanismen t.o.m. kunna betraktas som överlägsen majoritetsprincipen, eftersom ett tillstånd som kännetecknas av att alla individer får sina önskemål tillgodosedda naturligtvis är överlägset ett tillstånd där majoriteten men inte minoriteten är tillfredsställd.⁵

Dimomhöljt här vilken instans – eller ”mekanism” – som kommer att garantera den avsedda resurslikheten, om det inte rentav måste resas en överbyggnad av nytt slag, totalitär eller ej. Vilket i praktiken skulle betyda att marknadskrafterna måste modelleras för att bli perfekta. Marknaderna innefattar i princip alla individer som inte hålls inlåsta eller själva isolerar sig – arbetsmarknad, bostadsmarknad, aktiemarknad i retorisk progression – och blir därmed mera demografiskt omslutande än majoritetsdemokratien, där inte ens den uppnådda majoriteten kan räkna med att inkludera ett absolut (till skillnad från relativt) flertal. I vissa konstitutionella demokratier kan, som vi vet, även *the popular vote* överröstas. Det går lättare i ett system med majoritetsval än i ett med proportionella val.

4. Se hennes *Vetenskap som arbete* (Hasselberg 2012).

5. Gustafsson 1995, s. 151. En yngre forskare, som under en kortare tid skulle få Bo Gustafsson som handledare, chockades när han under ett möte på Akademiska Föreningen i Lund 1968 hörde denne och Nils Holmberg, en gammal Göteborgskommunist, ”övertygat förklara att ingen folkmajoritet skulle tillåtas ta makten ifrån en revolutionär regering”. När BoG senare blev hans handledare var han en katastrof, sade den dåvarande doktoranden: bytte ständigt fokus, frågor. Men detta var inte politiskt betingat. Doktoranden bytte sedan såväl institution som handledare. (Personlig kommunikation.)

I sådant fall kommer de facto en minoritet genom sina valda företrädare att styra och ställa över en pluralitet av människor.

*

Är alltså flertalsfrågan alldeles överspelad efter en kortare historisk parentes? Av Li Bennich-Björkmans beundransvärda kartläggning av de post-stalinistiska frigörelseprocesserna i Baltikum och Ukraina framgår att det inte är några majoriteter som har varit på benen i självständighetskampen.⁶ Det har varit fråga om ett samspel, och en samtidig konfrontation, mellan eliter inom partistaterna och intelligention i de respektive rådsrepublikerna. Man har, främst i Estland, positionerat och organiserat sig i nätverk, klubbar, föreningar, men det har hela tiden gällt minoritetsföreteelser – *demos* har varit påfallande återhållsamt, ofta påtvingat passivt. Förloppet har haft stora likheter med de antikoloniala befrielseerörelserna i tredje världen. Där var avantgardet, inte massan, den avgörande faktorn. I kolonierna kom de socialistiska löftena, utjämningspolitiken, åt var och en efter behov, på skam. I de före detta realsocialistiska länderna triumferade olika former av marknadsteknokrati – de artistiska och vetenskapliga förridarna ställdes snabbt åt sidan: så var fallet bestämt i Centraleuropa. Någon resurslikhet uppkom ej – tvärtom har inkomstskillnaderna ökat – och var säkerligen inte på något håll eftersträvad. En ny typ av ideologisk och organisatorisk statsapparat trädde relativt snabbt till. Demokratins seger kunde med andra ord inte komma till stånd i renodlat demokratiska former. Det blev som oftast en kombination av subversivitet och kompromissande.

Valet på en marknad har karaktären av tvång. Väljer du inte, eller fel, blir du utan. Där sker ingen kraftmätning, däremot en utsortering. Och om den information som ”marknadsagenterna” får förvrängs, manipuleras? Det medborgerliga systemet medger att du avstår eller trilskas utan att bli direkt diskriminerad. Då förlorar du i gengäld inflytande; kanske har du inte efterfrågat något sådant. I marknadssystemet utblir å andra sidan möjligheten till ansvarsutkrävande (om det inte sker inför domstol). ”Sammansmältningen” av politisk och ekonomisk makt

6. Bennich-Björkman 2022, passim.

har egentligen varit en fiktion (eller en dystopi). De flesta system, också de föregivet totalitära, bygger på bastanta maktkonflikter; de enväldiga kungarna var aldrig allenarådande, politbyråerna sällan monolitiska. Ett ”jämviktigt” marknadssystem kan knappast undanröja dem. När det globala syd konfronterar det globala nord tycks systemskillnader bli mindre drabbande. Det är kapitalism mot kapitalism. Det jämnar ut sig. Det blir en konvergens, inte mellan kapitalism och socialism utan mellan kapitalism och kapitalism. Men makten över initiativ och resurser är för den skull inte utplånad. Inte heller kan man utgå från att revolutioner hör det förgångna till. Likheter torde förbli en utopi. Förbli: i den dubbla bemärkelsen. Jämvikt är inte detsamma som jämlikhet.

Hierarkier etableras lätt inom både ekonomi och politik, och för all del även inom institutioner som vill stå sådana hierarkier emot. Det kan förefalla som en hierarkiernas gemenskap – ”järntrianglar” kallade den första norska maktutredningen under Gudmund Hernes detta fenomen – med personell cirkulation mellan de respektive sfärerna. Motkrafterna dras in i en och samma logik; media lockas till deltagande, inte blott observation. Den befriade gör anspråk på samma slag av respekt och pondus som en gång förtryckaren. Konvergens här också, gärna i globaliseringens namn, varför inte också i rättvisans. Platta organisationer har en tendens att fostra ledare som tar för sig, berikar sig, blir karismatiska och rentav megalomana. Å andra sidan: att jorden plattats till har nog från början varit en chimär, frammanad av tankesmedjor med strikta tillträdesspärar, trimmad av till synes systemneutral ideologiproduktion. Kamp om initiativ och hegemoni utspelar sig i den postkoloniala epoken i världsskala, inte enbart inom kontinenter och kulturer.

Detta är, om man så vill, en aspekt av listen.

*

Under Bo Gustafssons superrevolutionära period blev socialism kontra socialism till en ideologisk huvudmotsättning. ”Världskommunismen” bröt samman. Bo Gustafsson tog på sig att vara introduktör för tänkare som gjorde gällande eller troligt att sovjetsystemet i Ryssland med lydstaten var en form av statskapitalism, där en ny klass förfogade över produktions-

medlen.⁷ Partinomenklaturen blev härskande, med en teknokratisk och en byråkratisk gren. Han var inte lika benägen att föreställa sig att något liknande kunde ha inträffat i den kinesiska bondmyllan, kanske därför att det fanns ett mindre totalt mervärde att ackumulera. Jämlikhet tycktes att ha etablerats där. Strax efter sin installationsföreläsning ombads han att presentera innehållet i khmer-ledaren Khieu Samphans agrarrevolutionära doktorsavhandling (1959) för en svensk läsekrets, och han gjorde det synbarligen med gillande.⁸ Khieu Samphan hade uppenbarligen influerats av tänkare som Paul Baran och Samir Amin, konstaterar BoG.

”Huvuddragen i den ekonomiska analys Khieu Samphan gör är”, skriver han,

mycket klara, stringenta, övertygande och förvånansvärt konkreta. Det centrala begreppet är, fastän det inte formuleras uttryckligen, det ekonomiska överskottet. Detta överskott [...] rinner bort dels genom de improduktiva sektorernas (förvaltningens, handelns och servicenäringarnas) ansvällning, dels genom jordägarnas, ockrarnas och storköpmännens lyxkonsumtion och dels genom företagens vinstutförelse. Genom att begränsa vinstutflödet och lyxkonsumtionen med hjälp av ett statligt handelsmonopol, omvandla jordägare, ockrare och köpmän till producerande företagare och – framför allt – genom att minska jordbrukets skuld och räntebörda och öka jordbruks- och industriproduktionen, och med hjälp av producentkooperativer, kan det faktiska ekonomiska överskottet utnyttjas på ett produktivare sätt och dessutom kan det också ökas. Därmed kan ekonomisk tillväxt, som kräver investeringar finansierade med det ekonomiska överskottet, åstadkommas.

I detta sammanhang fanns inget större utrymme för kompromisser. Samphan ansåg att Kambodjas självständiga utveckling inte måste betyda total avskärmning från yttervärlden och att tonvikten på jordbruk och landsbygd inte skulle komma att försumma städerna och industrin. Den regering i vilken Khieu Samphan ingick gjorde just detta. BoG fick ingen möjlighet att pröva sitt program.

7. Se här Charles Bettelheims *Socialkapitalismen* (1971) med Bo Gustafsson som redaktör. När BoG utgivningsåret föreläste på detta tema i Stockholms universitets kärhus, drog han fullt hus i stora matsalen. Jag var en av arrangörerna.

8. Gustafsson 1979. Denna artikel är, liksom merparten av BoG:s politiska författarskap, inte förtecknad i den av honom själv uppställda bibliografi som ingår i vänboken *”Hundred flowers bloom”* (Ullenhag red. 1991).

Snart därpå (eller strax före?) kom brytpunkten. Den revolutionära vågen i Sverige hade lagt sig. Den socialdemokratiska hegemonin var ännu oanfrätt. Välfärdsstaten byggdes ut – och skakades under 80-talet i sina grundvalar. Den nyvunne socialdemokraten Bo Gustafsson ställdes i denna process åt sidan. Före detta maoister (eller stalinister) kom att ingå i en nyliberal inhemsk nomenklatura. Delar av den lundensiska *Zenit*-kretsen utvecklades i starkt konservativ riktning. BoG:s mottes om en socialism på lång sikt skulle inte spela någon roll i en förnyad debatt om ”vänsterns väg”, eftersom debatten aldrig infann sig.⁹ Den ansågs överspelad. Ja, var han rentav själv överlistad? Och röjs manne i hans utopiska tanke om ”jämvikt mellan parterna” och ”enhälliga beslut” på rena och rättvisa marknader en kontinuitet till vid tiden övergivna föreställningar om en avantgardistisk ledande roll och en styrande hand, som klarar sig bra utan trilskande folkmajoriteter?

Kort före sin bortgång, skriver hans ämnes- och institutionskollega Kersti Ullenhag i en memoarbok, fann han till slut förtröstan i den kristna religionen och kärleken till Jesus, måhända ett Lenin- och Mao-substitut.¹⁰

9. Gustafsson 1981.

10. Ullenhag 2019, s. 208.

Referenser

- Aspelin, Gunnar (1974) *Vägarnas möte. Idehistoriska essäer 1927–1972*. Lund: Bokförlaget Doxa
- Bennich-Björkman, Li (2022) *Bakom och bortom järnridån. De sovjetiska åren och frigörelserna i Baltikum och Ukraina*. Stockholm: Appell förlag
- Bettelheim, Charles (1971) *Socialkapitalismen. En kritik av sovjetekonomin*. Stockholm: Rabén & Sjögren
- Björnsson, Anders (2005) *Midvinterblot. Reflektioner, introduktioner, personer*. Stockholm: Hjalmarson & Högberg, Svenska Humanistiska Förbundets skriftserie 119
- Brolin, David (2015) *Omrövningar. Svenska vänsterintellektuella i skiftet från 70-tal till 80-tal*. Lund: Celanders
- Gustafsson, Bo (1964) *Från kolonialism till socialism. En essä om ekonomisk utveckling*. Stockholm: Clarté
- Gustafsson, Bo (1978) ”Imperialismen, tredje världen och historiens list”, *Ekonomisk Debatt* nr 5, <https://www.nationalekonomi.se/artikel/imperialismen-tredje-varlden-och-historiens-list/> (20 maj 2024)
- Gustafsson, Bo (1979) ”Khieu Samphan och Kampuchéas ekonomiska problem före revolutionen”, *Kampuchea* nr 3
- Gustafsson, Bo (1981) *I övermorgon socialism*. Stockholm: Gidlunds förlag
- Gustafsson, Bo (1995) ”Marknadens möjligheter och begränsningar”, i *Filosofi och specialvetenskap. Sju uppsatser*. Uppsala: Skrifter utgivna av Föreningen för filosofi och specialvetenskap XI
- Hasselberg, Ylva (2012) *Vetenskap som arbete. Normer och arbetsorganisation i den kommodifierade vetenskapen*. Möklinta: Gidlunds förlag
- Höög, Victoria (1979) ”Bo Gustafsson, vetenskap & politik”, *Tekla. Teori och klasskamp* nr 7, <https://www.marxists.org/svenska/tidskrifter/tekla/79-7/a.htm> (20 maj 2024)
- Myrdal, Jan (1980) *Indien väntar*. Stockholm: P. A. Norstedt & Söners förlag
- Ullenhag, Kersti (red.) (1991) *”Hundred flowers bloom”. Essays in honour of Bo Gustafsson*. Uppsala: Uppsala Studies in Economic History 33
- Ullenhag, Kersti (2019) *Kvinna under vänstervind i männens akademi*. Stockholm: Ekerlids förlag

ANNONS

Daniel Bodén

**FRÅN VÄLLINGKLOCKA
TILL MINUTJAKT**

**Övervakning och styrning av arbetet
från dagsverken till gigeekonomi**

Läs mer om boken på www.arkiv.nu